

KAPISZTRÁN JÁNOS LEVELEZÉSE – KUTATÁSTÖRTÉNET ÉS PERSPEKTÍVÁK

Letizia Pellegrini

EURÓPA ÉS A KÖZÉPKOR HATÁRVIDÉKÉN

A Kapisztrán-levelezés, a Magyar Királyság és az oszmán hódítás*

A tanulmány, amelynek címe a Quattrocento történetének egyik jelentős témakörére utal, egy különleges forráscsoport, a Kapisztrán János magyarországi missziójával kapcsolatos levelezés segítségével szeretne megvilágítani. Mindkét tematika – az Európa határvidékével foglalkozó történetírás, illetve a Kapisztrán-levelezés által kínált dokumentáció – az oszmán hódítással való szembeszegüléshez kapcsolódik, mindenekelőtt a Konstantinápoly elestét közvetlenül megelőző és követő évek eseményeihez. Ezek csúcspontjának tekinthető az 1456-os nándorféhegyi győzelem, amelynek két hőse lett: az itáliai szerzetes és Hunyadi János, akik nem sokkal a diadal után mindketten meghaltak.

Az ókorban és a középkorban lehetetlen volt Európa keleti határát földrajzi értelemben kirajzolni az eurázsiai kontinensen belül, így csupán kulturális és kultikus-vallási alapokon nyugvó – meglehetősen képlékeny – határvonalról beszélhetünk. Európa örökké bizonytalan keleti határvidéke a késő középkor évszázadaiban radikális kihívással nézett szembe, és az újkor első évtizedei során az Oszmán Birodalom fokozatosan bekebelezte.¹

Kapisztrán János „európai missziójával” kapcsolatos levelezése párhuzamos forrásbázist kínál azokhoz a (jól ismert, de nagyon összetett) eseményekhez, amelyek a Német-római Birodalomtól egészen Makedóniáig megrázták Közép-Kelet Európát abban az időszakban, mely megelőzte, illetve követte Konstantinápoly „elestét”.

A Quattrocento közepén kibontakozó Kapisztrán-misszió (1451–1456) számos politikai és vallási tényezőt kellett számba vennie, és 1453 után egyértelmű irányváltást figyelhetünk meg benne. Az ezt megelőző időszakban – az egész missziót végig jellemző két alaptevékenység: a ferences konventek reformja és a városi prédikációk mellett – a fő hangsúly a cseh husziták elleni küzdelmen volt. Kapisztrán menlevelet próbált szerezni Prágába, hogy ott megsemmisítő győzelmet arasson Jan Rokycana² és az „utraquista (kelyhes) eretnokség” felett.

* A tanulmány olasz nyelven készült, a fordítás Szlancsok Margit és Klaniczay Gábor munkája.

¹ Elsősorban a 15. század második felének hódításai, II. Mehmed (1451–1481) és fia, II. Bajazid (1481–1512) szultánsága idején. Lásd a vonatkozó térképeket: *Donald E. Picher: A Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century.* Leiden 1972. 75–100., térképek: No. 16–18.

² Kapisztrán csehországi tevékenységét bemutatta: *Antonín Kalous – Jan Stejskal: The Image of John of Capistrano in Bohemia and Moravia.* (Előadás a 2015 novemberében, a maceratai egyetemen tartott konferencián, lásd a 25. jegyzetet.); *Pavel Soukup: The Polemical Letters of John of Capistrano against*

Legfőbb célja a bázeli zsinaton megkötött egyezmény eltörlése volt. Az 1436-ban, a morvaországi Iglauban aláírt kompakták által a huszitáknak biztosított vallási szabadságot Kapisztrán inkvizítori szigora nem fogadta el. Inkább hajlott arra, hogy felelevenítse a husziták ellen 1419 óta vívott keresztes hadjáratok szellemét, amelyek katasztrofális sikertelensége annak idején utat nyitott a zsinati megegyezéshez. A szerzetes inkvizíciós buzgalma azonban megtört a pápaság és legátusai által elfogadott, diplomáciai megegyezést kereső vonalon, ezért Kapisztrán számára nem nyílt meg a Prágába vezető út.³

1454-től kezdve tevékenysége egyre határozottabban a „török veszéllyel” való szembeszegülésre irányult. Az obszerváns ferencesek által hirdetett, keresztes hadjáratra buzdító propaganda, az európai erők összehangolására irányuló, a pápaság részéről erőteljesen, a birodalmi gyűlések részéről gyengébben szorgalmazott kezdeményezések lényegében eredménytelenek maradtak. Mindezek ellenére az 1456-os nándorfehérvári diadal több mint 70 évre távol tartotta az oszmán hadsereget Nyugat-Európától. Nándorfehérvárt csak 1521-ben tudta elfoglalni I. Szulejmán, hogy ezután 1526-ban sorsdöntő vereséget mérjen II. Lajos magyar király seregére Mohácsnál.

Egyetemes történeti szempontból felvethető, hogy az 1453 és 1456 közötti időszakot nem volna helyes kiragadnunk egy középtávú (vagy akár hosszabb) történeti korszakból. Kronológiailag észszerű időhatár lehetne a IV. Jenő pápaságától és a várnai csatától II. Piusz anconai haláláig terjedő periódus: ez utóbbi eseménynek tulajdonítják, hogy végleg megghiúsult az amúgy is lehetetlennek tűnő törökellenes keresztes hadjárat.⁴ Amennyiben viszont egy tágabb időszakot szeretnénk vizsgálni, akkor legalább a keresztesek nikápolyi vereségétől (1396. szeptember 25.) kellene indulnunk, eljutva egészen a Szent Liga lepantói győzelméig (1571. október 7.). Ha e tanulmány címében jelzett általános problémák időbeli kiterjedésére gondolunk,

the Hussites: Remarks on their Transmission and Context. In: *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages.* Eds. Paweł Kras – James D. Mixson. Warsaw–Lublin 2018. 259–273.

³ Jelkép értékű a levelezésben Kapisztrán János és a császári titkár, Aeneas Silvius Piccolomini közötti közvetett konfrontáció. A fráter azt írja: „Pragam adire numquam recusabo”, valójában Piccolomini azt írja neki: „Quod Pragam ire possis somnium est, et te decipiunt qui aliter suadent”. Összességében a levelezés jól bemutatja ezt a feszültséget és azt a sok kísérletet, hogy távol tartsák az inkvizítort a cseh huszitizmus központjától.

⁴ Lásd az obszerváns ferences, Bernardino Aquilano da Fossa beszámolóját, aki egy teljes fejezetet szentelt II. Piusz keresztes hadjárata gyenge szerveztségének: *Cronaca dell’Osservanza*, cap. XXII: „Et vidi societates Ultramontanorum Anconam convenisse, et nulla preparatio facta fuerat, et tempus predicatum advenerat. Audivi quod multi, desiderio honoris fidei tracti, ut venire possent, filios in pignus tradiderant. Unde divina sapientia bene providit. Nam Summus Pontifex Pius Anconam venit, ibique obiit. Pro certo, si non obisset, maxima confusio in Ecclesia Dei parata erat, sed quia venit et obiit, multorum mentes quietate fuerunt.” Vö. *Letizia Pellegrini: Bernardino Aquilano e la sua Cronaca dell’Osservanza, con nuova edizione e traduzione a fronte.* Milano 2021. 213–217., itt: 216.

annak is hatalmas szakirodalma és kiterjedt forrásanyaga van: irodalmi és történeti, valamint nyugati, bizánci és oszmán források egyaránt. Mindezt összevéve mégis elmondható, hogy van értelme önmagában is megvizsgálni az 1453 és 1456 közötti évek történetét annak szimbolikus jelentősége miatt, és azért is, mert bár véletlenszerű, de igen hatékony győzelmet hoztak.

Nem áll szándékomban, hogy Kapisztrán Jánost (a korábbi hagyomány jegyében) „magányos hősként” tanulmányozzam, ugyanis nem volt sem hős, sem magányos. Alakját csak azoknak a „hálózatoknak” az ismeretében tudjuk megérteni, amelyek tagjaként tevékenykedett. Az első ilyen Kapisztrán vallási családja: az itáliai obszerváns ferencesek, akik a korábbi évtizedekben előtte jártak az Itáliából Közép-Kelet Európába vezető úton; akik mellette voltak missziójának éveiben; és azok a helybéli kortársak, akikre munkásságát, prédikációs módszereit hagyta. Másodsorban meg kell vizsgálnunk az általa kialakított intézményi kapcsolatokat: Itáliában a városi önkormányzatokkal, a Római Kúriával és közvetlenül a pápákkal; az Alpokon túl a pápai legátusokkal, a helyi városi és politikai hatalom vezetőivel, egyházi személyekkel, befolyásos laikusokkal. Kapisztrán levelezése a konkrét célokhoz igazított kapcsolatok egyfajta „irányítóközpontjaként” értelmezhető, s ennek szövegeiből olyan egyéni látásmód bontakozik ki, amely csak néhány esetben egyezett nagyszámú levelező partnerének világlképével.

Az itt magyar nyelven első ízben bemutatott kutatás tehát nem ragadja ki szélesebb kontextusából sem a nándorfehérvári győzelmet, sem a kereszténység „mártírjának” alakját, hanem egy kivételes értékű dokumentációra összpontosít: Kapisztrán János 1451–1456 közötti, Itáliából induló európai körútja során összegyűlt levelezésére annak a missziójának folyamán, amelynek menetét és kimenetelét nem lehetett előre látni.

A Quattrocento történelmi kérdése: kereszténység vagy Európa?

Novalis híres, *Die Christenheit oder Europa* című, 1799-ben írt (és csak 1826-ban megjelent) értekezésében, a romantika szellemében olyan középkorról álmodozott, ahol a kereszténység és Európa egyenértékű fogalmak, egymás szinonimái voltak. A Quattrocento nézőpontjából ezt a kijelentést kérdésként fogalmazhatjuk újra: az *oder* itt nem szinonimát, hanem alternatívát jelent. A konstanzi zsinat formálisan megszüntette a negyven évig tartó egyházszakadást, ugyanakkor újra kellett tervezni a világot, azon átalakulások feldolgozásával, amelyek a 14. század elejétől fogva előbb meggyengítették, majd magukkal sodorták a középkori kereszténység rendszerét. Ezen átalakulás főszereplőit különböző célok és tervek inspirálták, ezért csak időnként – látszólag vagy ideiglenesen, de mindenképpen nehezen – közeledtek egymáshoz.

A pápaság, a 13. századi kereszténységfelfogás megalkotója, a 15. század folyamán végig ezt próbálta újjáéleszteni. Ami a Német-római Birodalmat illeti, Luxemburgi Zsigmond (a század első felében) és III. Habsburg Frigyes (a második felében) a Nyugat kormányzásának római kormányzati rendszeréhez képest már nem mellékszereplőként, hanem autonóm (ha nem alternatív) félként értelmezték saját szerepüket; Zsigmond politikai úton Európát akarta újra egyesíteni a Birodalom égíse alatt; Frigyes a pápasággal való kisebb súrlódása miatt szembekeverült ugyan a Kúriával, de a sienai koronázással úgy tűnt, hogy győzelmet aratott, hála Aeneas Silvius Piccolomini császári titkár finom diplomáciájának.

Magyarország és Csehország másként állt ellen a birodalmi beolvasztási kísérleteknek: III. Frigyes V. (Utószülött) László feletti gyámsága árulkodó e tekintetben, miközben Csehország a huszita kelyhes irányzat vallási érvrendszerével táplálta nemzeti identitását – ugyancsak Róma- és Birodalom-ellenes irányban. A közép-európai monarchiák között a lengyel korona volt a legstabilabb: az egész században a Jagellók birtokolták, akik közül kiemelkedik Kázmér hosszú uralkodása (1447–1492).

Az itáliai félsziget számos köztársaságra és signoriára oszlott, melyek időről időre szövetségre léptek, majd heves konfliktusba kerültek egymással. Az egyik jelentős központ az V. Márton óta gondosan újjáépített pápai állam volt, de azonos súllyal esett latba a Milánói Hercegség, a Velencei Köztársaság, Firenze városa és végül a Nápolyi Királyság. Milánó és Nápoly dinasztikus váltáson ment keresztül (Milánó a Viscontiaktól a Sforzák, Nápoly az Anjouktól az Aragóniaiak kezébe került). A Velencei Köztársaságot mindig is az elsődleges, ha nem is kizárólagos kereskedelmi érdekek vezérelték, az Adriai-tengertől Konstantinápolyig terjedő európai Kelet feletti befolyás, állandó rivalizálásban Genovával. A kereszties hadjárat megszervezése céljából 1454. április 9-én megkötött Lodi-i béke nem bizonyult elég hatékonynak, mivel csak ideiglenes és természetlen szövetséget eredményezett a pápaság, Nápoly, Firenze, Velence és Milánó között.

Ami Európa határvidékét illeti, itt kis vagy közepes méretű, általában periférikusnak tekintett geopolitikai egységek jutottak ideig-óráig fontos szerephez az „antemurale” Norman Housley által jellemzett, hosszabb időtartamot meghatározó ideológiájában.⁵ Bosznia,⁶ Szerbia,⁷ Koszovó, Kasztrióta György Albániaja, III. Vlad Havasalföldje tehát nem perifériák voltak többé, hanem határvidékek, és mint

⁵ Norman Housley: *Crusading and the Ottoman Threat (1453–1505)*. Oxford 2012. 40–50.

⁶ Boszniát a Kotromanić-dinasztia utolsó tagja, Tomašević István uralkodása alatt foglalták el véglegesen a törökök: *Franz Babinger: Maometto il Conquistatore e il suo tempo*. Torino 1967., aboszniai török–magyar háborúra itt: 231–248., különös tekintettel Jajcára: 232–237., 244–245. Lásd még *Kenneth M. Setton: The Papacy and the Levant. The Fifteenth Century II*. Philadelphia 1978. 249–250.

⁷ Szerbia meghatározó személyiségei ebben a korban: Stefan Lazarević, 1394 óta török vazallus, aki a 15. század elején lemondott a vazallusságról, hogy szövetséget kössön Magyarországgal, és Branković György szerb despota (1427–1456). Szerbiát 1459-ben végleg az Oszmán Birodalomhoz csatolták.

ilyenek, a különböző hatalmi struktúrák törekeny és változtatható eszközei lettek. Ezen felül változó szövetségei hol egymásnak, hol a nagy monarchiáknak, vagy végső esetben az oszmán hódítóknak.⁸

A fent említett szereplők mind saját elképzeléseiket és ideológiai-politikai vagy egyszerűen stratégiai-kereskedelmi érdekeiket követték, rendszeresen olyan más igények elé helyezve ezeket, mint például Európa keleti határán a török előrenyomulás megállítása és az ezeréves fővárosát leszámítva területileg teljesen meghódított Bizánci Birodalom intézményes felszámolásának a megakadályozása.⁹

A Quattrocento során megkérdőjelezett határok nemcsak geopolitikai jellegűek voltak. Ezek egyben ideológiai határok is voltak, mivel áthelyeződésük egyúttal azt is jelenthette, hogy a földrajzi határvonal egyes részei és lakossága nem egyszer a „hitetlenek földjén” (*in partibus infidelium*) találta magát (amit esetleg éppen maga választott). A század közepén Konstantinápoly eleste a középkor geopolitikai keretének végét jelentette, és egyúttal a bizánci évezred (szimbolikus és intézményes) végét is. 1453-ban a Nyugat és az oszmánok szembenállásának már több mint egy évszázados múltja volt: a Quattrocento közepén a krónikák a kereszties seregek nikápolyi és várnai vereségéről szóltak, míg az egyes csatákban aratott ideiglenes győzelmek sem bizonyultak olyan mértékűnek, hogy megfordítsák a folytonos *Türkenkriege* kimenetelét.¹⁰ Másfelől a konfliktus időről időre bekövetkező nyugalmasabb időszakait is csupán az oszmán szultánság belső válságának, a bizánci császárok ambivalens politikájának, valamint a nyugati hatalmak óvatos, csak a saját érdekeiket néző kivárási politikájának lehetett tulajdonítani.

Zsigmond császár, Magyarország királya – aki fennhatóságát Szerbia, Bosznia és Havasalföld területeire is kiterjesztette – védekező politikájának lényege a Duna-menti és a balkáni határvonal szisztematikus megerősítése volt; ideértve Erdélyt is, ahol Hunyadi János volt a vajda. A század első felében számos kezdeményezés és tárgyalás folyt az oszmán terjeszkedés megakadályozására: utoljára az 1439-es firenzei zsinat sikertelen kísérlete Róma és a keleti egyház újraegyesítésére. A hagyományosan „unióellenes” bizánci világ nagy részének nem tetszett

⁸ A késő középkori Balkán történetének legmegbízhatóbb összefoglalása: *John V. A. Fine jr.: The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest.* Ann Arbor 1987., különösen: 9–10., 453–610.

⁹ A törökellenes kereszties hadjáratokban az összefogás hiányáról lásd *Housley, N.: Crusading and the Ottoman Threat* i. m. 83–96.: „Synergizing self-interest: crusading leagues and subsidies”.

¹⁰ Így például Kasztrióta György (Szkander bég) albán fejedelem törökellenes katonai sikereinek sorozata, miután 1443-ban felhagyott az oszmán szultáni szolgálattal. Személyét minden korabeli, törökellenes mű említi. Egyik klasszikus életrajza, amely a 20. században nagy becsben tartotta a régmúlt hagyományt: *Fan Stylian Noli: George Castrioti Scanderbeg (1405–1468).* New York É. n. [1947]; *Oliver Jens Schmitt: Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan.* Regensburg 2009.

a IV. Jenő pápa által követett irányvonal, amit jól kifejez a Luca Notara admirálisnak tulajdonított, közmondásos és népszerű kijelentés: „jobb a török turbán, mint a pápai tiara”¹¹

IV. Jenő közvetlenül ezután következő „keresztes hadjárata” nagyon csekély támogatásban részesült. Elmondhatjuk, hogy csak 1453 után, túl későn tűnt elkerülhetetlennek Európa határainak védelme. De kinek a szemében? A kérdés megválaszolásához olyan megközelítésre van szükség, amely a keresztes hadjárat eszméjét és gyakorlatát (jogi értelemben ugyanis a „pápák háborúja” volt) szembevisíti a nyugati világ belső konfliktusaival. Ne feledjük, nemcsak a királyságok közti dinasztikus konfliktusokról vagy a nagy gazdasági hatalmak közötti érdekellentétekről van szó, hanem a modern Európa lehetséges szerveződéséről alkotott különböző elképzelések alapvető szembenállásáról is.

Az oszmán hódítás megállítása tehát csak a vállalkozásban már az előző évtizedekben részt vevő politikai szereplők számára volt továbbra is fontos: vagyis a római pápaság, a keresztes hadjárat meghirdetője és a Magyar Királyság számára, amit az oszmánok előrenyomulása a dunai határ felé a legjobban fenyegetett. A keresztes hadjáratba esetleg bevonható többi erőnek más céljai voltak, más kritériumok szerint cselekedtek és más logikára reagáltak. Ezt jól példázza a velencei kiváráó magatartás, a császári politika nyilvánvaló kétértelmősége (vagy inkább gyávasága), így az egyes határvidékek számára kétféle választás kínálkozott: kiegyezni a „hitetlen” betolakodókkal saját védelmük érdekében, vagy felajánlkozni a távoli, ha nem is ellenséges Európa védelmére. Mindez a szintér gyors, váratlan változásait és végül a nyugati vállalkozás vereségét eredményezte: Várnánál például a velencei flotta nem tudta tartani a Boszporuszt, ami lehetővé tette II. Murád seregének, hogy hamarabb elérje a frontot, másrészt Brankovics György szerb lovasscapatá feltartóztatta a Hunyadi segítségére siető albán Szkander bég csapatait. S amíg Hunyadi a végsőkig küzdött a győzelemért, Várna mezején meghalt a kései keresztes hadjárat két bajnoka: Jagelló Ulászló lengyel és magyar király, valamint Giulio Cesarini bíboros.

Összességében tehát a Quattrocento folyamán két ellentétes elképzelés versengett Európa területének megszervezéséről: egyrészt az Európa egészét egyesítő kereszténység eszméje, amely a 12. századtól kezdve a pápai hatalom hegemoniája alá rendelte azt, másrészt a monarchiák és signoriák, melyek annak a dinamikának a főszereplői, amelyet a modern Európa megszületéséhez vezető történelmi folyamatként értelmezhetünk. Ezt a feszültséget figyelhetjük meg a vallás területén is. Az úgynevezett 14. századi válság idején Európa-szerte vallási mozgalmak követelték az egyház reformját: ilyen John Wyclif reform-elképzelése Angliában,

¹¹ A mondás hagyományát és értelmezését lásd *Halina Evert-Kappesowa*: La tiare ou le turban. *Byzantinoslavica* 14. (1953) 245–257.

nem véletlen, hogy a konstanzi zsinat vitái során személyét a máglyán megégetett Husz János alakjához kapcsolták. Másrészt intézményi szinten ugyancsak jelentős a konstanzi zsinaton kidolgozott és támogatott konciliarista reform (amely mellett állást foglalt Luxemburgi Zsigmond császár, a zsinat egyik főszereplője), mely az eredetileg elképzelttől eltérő eredményt hozott. Valójában rámutatott a pápaság által tervbe vett, saját, kizárólagos hatalmát visszaállítani próbáló reform lehetetlenségére: a IV. Jenő és a bázeli zsinat közötti szakítás pedig nyilvánvalóvá tette a kétféle reformkövetelés összeegyeztethetlenségét.

Az egyház reformja végül szükségszerűen megvalósult, de nem a Róma által meghatározott egyoldalú formában. Olyan érzékeny témák befolyásolták létrejöttét, mint az V. lateráni zsinatot megelőző időszak vagy a későbbi tridentini zsinat eseményei.¹² Ezek az időrendi határok egybeesnek a reformáció sikerével, amelynek alapelveit egy német Ágoston-rendi szerzetes vázolta fel, aki csalódott a pápaság által támogatott, a püspöki kar által jóváhagyott és a domonkos szerzetesekre bízott bűnbocsánati gyakorlat lelkipásztori és teológiai értékében. A Luther Márton és Johannes Tetzel közötti összehasonlításban megmutatkozik a pápai hatalom német megítélése, és erősen kifejeződik a „pápista” kereszténység elutasítása, ami már a 15. század közepén kialakulóban volt, amikor Szászország elutasította Kapisztrán János elképzeléseit.¹³

A 15. és a 16. század közötti átmeneti időkből, amikor a reformokból reformáció lett, már nem merült fel a keresztény Európa határainak kérdése, amelyet belsőleg teljesen megosztottak a különböző keresztény felekezetek. Róma immáron a római katolicizmus központja lett, és a század közepén – majd a tridentini zsinat időszaka alatt – az augsburgi vallásbéke szentesítette a területi elv szerinti felekezeti hovatartozás elvét. Másrészt a *Jelenések* által megjövendölt „új ég és új föld” felfedezése átrajzolta a „Herkules-oszlopokig” (Gibraltárig) tartó világot, a *finis terrae* határait. A Földközi-tenger, mely az ókorban és a középkorban Kelet és Nyugat súlypontja volt, átadta a helyét egy transzatlanti dimenzióknak. 1492 – ha csak szimbolikusan is – a középkor végének és az újkor kezdetének tankönyvi, mesterséges határdátuma lett. Európa határaihoz, amit a középkor embereinek tudatában az antik Távol-Kelet jelölt ki, most a másik oldalról csatlakozott az Amerika által megtestesített „új Nyugat”.

¹² Utalok például a Quirini és Giustiniani kamalduli szerzetesek által 1512-ben a pápának bemutatott tervezetre: *Libellus ad Leonem X*, valamint a *Consilium de emendanda Ecclesia* (1537), amelyet III. Pál rendelt meg a pápa által létrehozott és Gaspare Contarini bíboros elnökségével megbízott bizottságban. A két kamalduli szerzetes *Libellusának* III. részét a török problémának szentelte, és támogatták a megbékélt keresztények keresztes hadjáratát, ha megtagadják az igaz hitre való áttérést. *Annales Camaldulenses I–IX*. Ed. Johanne Benedicto Mittarelli – Anselmus Costadoni. Venice 1755–1773. IX. 630–653., 709., 717.

¹³ *Letizia Pellegrini – Ludovic Viallet: Between Christianitas and Europe: Giovanni of Capestrano as an Historical Issue. Franciscan Studies* 75. (2017) 5–26.

Miért tanulmányozzuk Kapisztrán Jánost (és a levelezését)?

Kapisztrán János hol jó, hol rossz hírnevével együtt, problematikus történelmi személyiség. A 20. század végéig a róla szóló historiográfiában legalább három irányvonal figyelhető meg.

Alakját és küldetését a 15. századi Európa történetéről szóló feldolgozásokban egészen napjainkig szinte teljesen figyelmen kívül hagyták. Kivételt csupán az úgynevezett késői kereszties hadjáratokról szóló irodalom jelent, ahol tevékenysége néha csupán futó említéssel, néha viszont mélyreható, konkrét feldolgozással bukkan fel, például Norman Housley, *Crusading and the Ottoman Threat* (2012) című kötetében. E kérdéskörhöz kapcsolódnak e tanulmány szerzőjének Kapisztrán Jánossal kapcsolatos kutatásai is.¹⁴

A történelmi kutatások második csoportja a 20. századi katolikus, mindenekelelt ferences történetírás, melyben Kapisztrán János óriásként, mint a kereszténység védelmének mártírja jelenik meg. Ezt a megközelítést figyelhetjük meg a nándorfehérvári győzelemről szóló hagiográfiai jellegű beszámolóktól kezdve késői szentté avatásáig, sőt egészen a 20. század közepéig, amikor Róma a keresztény Európa apostolaként és a táborig lelkészek védőszentjeként ismerte el. Ez az ideológiai-apologetikus olvasat kristályosodik ki Kapisztrán hivatalos életrajzában,¹⁵ amely pontosabb forrásmegjelölés nélkül folyamatosan hivatkozik levelezésének egyes részeire. A másik oldal, ezzel vitatkozva, ugyanezzel az ideológiai megközelítéssel fogalmazza meg vádjait: fundamentalista türelmetlenséggel vádolja Kapisztránt lekipásztorig tevékenységének harcias vonásai miatt, amelyek különösen európai körútjának hat éve alatt hatalmasodtak el.

A történelmi vizsgálódások egy harmadik csoportja a Kapisztránnal kapcsolatos források levéltári kutatását és rekonstrukcióját tűzte ki célul, egyrészt a kanonizáció mielőbbi elérése, másrészt a magyar nemzeti történelemben betöltött központi

¹⁴ A kérdés klasszikus feldolgozása: *Aziz Suryal Atiya: The Crusade in the Later Middle Ages*. London 1938. A késői kereszties hadjáratok terjedelmes kortárs irodalmáról lásd *Norman Housley: The Later Crusades (1274–1580). From Lyon to Alcazar*. Oxford 1999.; *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Eds. Ch. Gastgeber et al. Cluj-Napoca 2009.; *Housley, N.: Crusading and the Ottoman Threat i. m.*; *Marco Pellegrini: Le crociate dopo le crociate*. Bologna 2013.; *Benjamin Weber: Lutter contre les Turcs. Les formes nouvelles de la croisade pontificale au XVe siècle*. Roma 2013.; *Reconfiguring the Fifteenth-Century Crusade*. Ed. Norman Housley. London 2017. A Toulouse-i Egyetem támogatásával a késői kereszties hadjáratoknak szentelt kutatócsoport jött létre, amely sorozatot készített a következő címmel: *Croisades tardives*. Megjelent kötetek: I. *Les projets de croisade – Géostratégie et diplomatie européenne du XIVe au XVIIe siècle*. Éd. Jacques Paviot. Toulouse 2014.; VII. *Crusading Ideas and Fear of the Turks in Late Medieval and Early Modern Europe*. Ed. Magnus Ressel. Toulouse 2021.

¹⁵ *Johannes Hofér: Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*. I–II. Bearb. von Ottokar Bonmann. Roma–Heidelberg 1964–1965.

szerepének bemutatása érdekében.¹⁶ Kapisztrán tehát a pápaság és a ferencesek számára a keresztény Európa mártírja volt, a magyar történeti gondolkodásban pedig a haza megmentője. Ez magyarázza, hogy Olaszország és Magyarország – bár csak részben közös okok miatt – az aktuális Kapisztrán-kutatás élenjárói.¹⁷ A Kapisztrán-dokumentumok feldolgozásai pedig, beleértve jó néhány általa küldött vagy kapott levél kiadását is, melyek akár ferences környezetben,¹⁸ akár valamely nemzeti környezetben készültek,¹⁹ ehhez a két ellentétes felfogáshoz illeszkedtek: a dokumentumok a hős ünneplését vagy az antihős ostromozását szolgálták.

A fentebb bemutatott Kapisztrán-historiográfia által nyitva hagyott kérdésekből indult ki az a kutatás, amelynek lehetséges irányvonalait 2009 és 2013 között dolgoztam ki.²⁰ Tudatában voltam az évszázadok óta fennálló ellentétes megítélésekkel: a szent, a mártír, a bátor kapitány, akinek a Gondviselés segítségével sikerült megvédenie Európát a hitetlen oszmánokkal szemben, másrészt az ellenszenves obszerváns barát, a cseh kelyhesek, a lengyel zsidók és a német ferencesek ellensége. A katolikus történetírás egészen a 20. század végéig folytatta (és továbbra is hajlamos folytatni) Kapisztrán János hagiografikus dicsőítését és apológiáját; ugyanakkor egyes szakértő történészek legszívesebben kifelejtették a személyét a történelemből, nyíltan elítélik mint „fanatikus”, „erőszakos” hitszónokot, akinek a neve ideális céltábla az intolerancia és az egyházi szűklátókörűség elleni harcban.

Meggyőződésem, hogy Kapisztrán alakját ítélezéstől, felmentéstől vagy elítéléstől mentesen kell értékelnünk, valamint személyén és működésén túl meg kell vizsgálnunk azt a geopolitikai és történelmi környezetet, amelyben tevékenykedett.

¹⁶ Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a Nándorfehérvári diadal emlékezete. Szerk. Kálmán Peregrin – Veszprémy László. Bp. 2013.

¹⁷ Az 1920-as években két, a Kapisztrán-kutatással kapcsolatos munka is megjelent az olasz ferences, Aniceto Chiappini tollából: *La produzione letteraria di S. Giovanni da Capestrano*. Gubbio 1927. és *Reliquie letterarie capistranesi*. (Storia–codici–carte–documenti) L'Aquila 1927. A magyar szakirodalomból kiemelkedik *Bölskey Ödön: Capistránói Szent János élete és kora I–III*. Székesfehérvár 1923–1924., amelynek III. kötetét a szerző Kapisztrán levelezésének szentelte (a több mint 500 levél itt: 362–448.)

¹⁸ Kapisztrán János leveleinek legfontosabb korábbi kiadását lásd *Lucas Wadding: Annales minorum XII*. (1448–1456). Ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam 1932.

¹⁹ *Amandus Hermann: Capistranus triumphans, seu Historia fundamentalis de S. Joanne Capistrano*, B. J. Endterium. Köln 1700.; *Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal 1444–1456*. A Capestránóban őrzött eredetiekből. Bp. 1901.; *Ferdinand Tadra: K pobytu Jana Kapistrána v zemích českých*. Vestník Sitzungsberichte der kgl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Klasse für Philosophie und Geschichte, Jahrgang 1889. (Königliche Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften) Praha 1890. 31–48.

²⁰ *Letizia Pellegrini: More on John Capistran's Correspondence: A Report on an Open Forum*. Franciscan Studies 68. (2010) 187–197. Néhány évvel korábban a Bonmann-archívum már felkeltette Jacques Dalarun figyelmét (<https://bit.ly/40nfe5s>, letöltés 2023. jan. 23.). Ludovic Viallet pedig kiadott egy inventáriumot, lásd *Note sur les archives d'Ottokar Bonmann*. (The Franciscan Institute, St. Bonaventure University). Franciscan Studies 65. (2007) 419–427.

Kiterjedt levelezése dokumentálja azokat a (baráti vagy ellenséges, tiszteletteljes vagy kifejezetten indulatos) kapcsolatokat, amelyeket a kor európai politikájának vezető személyiségeivel ápolt. A levelezés teljes egészének publikálása a 15. századi Európa egyik alapvető forrása lehet. Levelezésének tükrében – egy ítélezéstől mentes történelmi perspektívában – Kapisztrán János nem felmentendő vagy elítélendő személyiség, hanem a korában zajló események érzékeny detektora.

Az igény, hogy átlássam levelezésének egészét, arra készítetett, hogy tanulmányozzam a tudós ferences, Ottokar Bonmann által e témában összegyűjtött archívumát, amelynek jelenleg a New York állambeli St. Bonaventure University, Franciscan Institute ad otthont.²¹ Ebben a projektben első partnereim Klaniczay Gábor és Ludovic Viallet voltak, akikkel közösen kerekasztal beszélgetést szerveztünk Budapesten, a Central European University (CEU) Középkortudományi Tanszékén. A rendezvényen a kutatásban a mai napig részt vevő tudósok közül már sokan jelen voltak.²² Ez alkalommal mutattuk be a levelezés Filippo Sedda és jómagam által 2012 és 2013 között összeállított ideiglenes adatbázisát is. A jelenlévő kollégák reflexiói lehetővé tették, hogy világosan kijelöljük a kutatás kulcstémáit, amelyeket egy azóta is változatlan címben foglaltunk össze: *Riforme religiose, movimenti osservanti ed Europa – Intorno alla (e oltre la) missione di Giovanni da Capestrano (1451–1456)*. (Vallási reformok, obszerváns mozgalmak és Európa – Kapisztrán János küldetésén keresztül [és azon túl] [1451–1456]).²³ A közös kutatás első lépéseként 2015 novemberében szemináriumot szerveztünk a maceratai egyetemen, hogy megosszuk egymással mindazt, amit az utazása során érintett országok történetírása feltárt Kapisztrán János fogadtatásáról.²⁴

Kutatásunk egyik alap-feltételezése a következő volt: a 15. század első felének diplomáciai fordulataiból és konfliktusaiból kibontakozó két alternatíva –, azaz

²¹ A Kapisztrán-levelek teljes kiadása érdekében összegyűjtött anyagait Bonmann halálakor a tengerentúrra szállították, hogy a Franciscan Institute két tudósa (a magyar Gál Gedeon és Miskuly M. Jason) befejezze a művet. Munkájuk azonban csak a levelek leltárba vételére korlátozódott, amely, bármennyire ideiglenes, még mindig a legjobb referencia: *Gedeon Gál – Jason M. Miskuly: A Provisional Calendar of St. John Capistran's Correspondence I–III*. *Franciscan Studies* 49. (1989) 255–345., 50. (1990) 323–403., 52. (1992) 283–327.

²² A workshop elnevezése: *A Chapter of Making-Europe: Franciscan Observance(s) Between Mediterranean and Central Europe in the 15th Century*. Budapest, Central European University, 2013. november 23.

²³ Ennek részletes bemutatása angolul: *Pellegrini, L. – Viallet, L.: Between Christianitas and Europe* i. m. Korábban egy 2014-ben Szegeden tartott olasz–magyar konferencián vázolták fel a kutatást, lásd *Letizia Pellegrini: Riforme religiose, movimenti osservanti ed Europa. Intorno alla (e oltre la) missione di Giovanni da Capestrano (1451–1456)*. *Chronica* 15. (2017) (=Franciscan Observance between Italy and Central Europe. Proceedings of International Conference, 4–6 December 2014. Franciscan Monastery of Szeged–Álsóváros. Ed. György Galamb) 17–34.

²⁴ *The Mission of John Capistrano and the Process of Making Europe in the 15th Century: The State of the Art in History and Historiography of Danube and Balkan Europe* című kötet hamarosan megjelenik Rómában.

a középkori *christianitas* remélt helyreállítása, illetve a kora újkori Európa struktúrájának megalapozása – közti különbség akkor vált nyilvánvalóvá, amikor e két elképzelés (a római pápaság által összefogott egység, illetve a különböző uralkodók és országok szerint különféleképpen értelmezett Európa) nyíltan szembe került egymással. Ez akkor történt, amikor az itáliai ciszmontán obszerváns ferencesek (korabeli szóhasználatban a *patres italicí*) lelkipásztori tevékenységüket a joghatóságuk alá tartozó közép- és kelet-európai területeken fejtették ki.²⁵ Arra törekedtek, hogy a társadalmi reform modelljének és a *societas christiana* újjáépítésének Itáliában kidolgozott modelljét exportálják az Alpokon túli Európába, és kiterjesszék minden szintre (a kolostorok reformjától kezdve a prédikációk tematikáján át a hatalmi központokkal kiépítendő kapcsolatokig és az inkvizitori tevékenységig). Mindez Itáliában – különösen a Quattrocento húszas és ötvenes éve között – a pápai hatalom helyreállítása nézőpontjából valóban releváns politikai törekvés volt, de az Alpokon túli Európa számára nem tűnt működőképes modellnek.

Kapisztrán Jánost több ferences obszerváns barát előzte meg és követte is az évtizedek során, akik ugyanezen a területen tevékenykedtek,²⁶ mégis az ő missziója lett a pápaság és a különböző európai társadalmak eltérő elképzelései közötti konfrontáció kiemelkedő terepe.

Kapisztrán európai körútja nem volt előre megtervezett, és nem illeszkedett semmilyen rendszerbe. Útjaira nem azzal a határozott elképzeléssel indult el, hogy ott be fog avatkozni a helyi viszonyokba, hanem a különböző akut problémák megoldásával foglalkozott, amelyeket időről időre elé terjesztettek az általa bejárt területeken, s amelyeket fel is jegyzett magának. Működésével egyúttal saját célkitűzéseit is megpróbálta mindenhol előmozdítani: a vallási nézetkülbségek minden formájának eltörlését, az európai országok uralkodói és a római

²⁵ Ez a megbízatás a IV. Jenő által létrehozott vikáriusi rendszerre vezethető vissza, amelyet a pápa 1443 és 1447 között írt leveleinek sorozatával szentesített, és amelyet a ciszmontán obszervancia ausztriai, magyarországi, lengyelországi, adriai-tengeri és balkáni térségének joghatósága alá rendelték, egészen a Szentföldi-kusztódiáig.

²⁶ A legjelentősebbek közül mindenképpen meg kell említenünk Marchiai Jakabot és Gabriele Rangonit. Vö. San Giacomo della Marca nell'Europa del '400. Atti del Convegno Internazionale di studi (Monteprandone, 7–10 settembre 1994.). A cura di Silvano Bracci. Padova 1997.; San Giacomo della Marca e l'altra Europa. Crociata, martirio e predicazione nel Mediterraneo Orientale (sec. XIII–XV). Atti del Convegno Internazionale di studi (Monteprandone, 24–25 novembre 2006.) A cura di Fulvia Serpico. (Quaderni di san Giacomo, I.) Firenze 2007. – Gabriele Rangoniról (aki a Kapisztrán utáni korszak kulcsfigurája, az obszervancia első bíborosa volt) lásd *Petr Hlaváček*: Al servizio dell'Ordine e della cristianità. Gabriele Rangoni da Verona (†1486) e il suo operato nell'Europa centrale e in Italia. Frate Francesco 74. (2008) 71–95.; *Roberto Cobianchi*: Gabriele Rangone (d. 1486): The first Observant Franciscan Cardinal and his Chapel in Santa Maria in Aracoeli, Rome. In: The Possessions of a Cardinal. Politics, Piety, and Art, 1450–1700. Eds. Mary Hollingsworth – Carol M. Richardson. Pennsylvania 2010. 61–76.; *Guido De Blasi*: Rangoni, Gabriele, detto Gabriele da Verona. In: Dizionario biografico degli italiani 86. Roma 2016. 406–409. A nagy nevenek túl a kevésbé ismert személyek tevékenységének rekonstruálására is törekedtünk.

pápa közötti összhang megteremtését, az itáliai obszervanciához csatlakozó ferences közösségek megreformálását.

Kapisztrán Sienai Bernardin szentté avatása (1450. május 24.) után hagyta el Itáliát: ezt az eseményt (ami egyben személyes sikere is volt) kulcsfontosságúnak tartotta a ferences renden belül az obszerváns reform megerősítésére. Elismert prédikátori képességein és jogi képzettségén kívül magával hozott egy világos elképzelést a ferences életforma reformjáról az itáliai modell jegyében, továbbá a társadalom rekrisztianizációjának célkitűzését az eretnesség minden formája elleni könyörtelen harc révén. Főinkvizítor és pápai gyóntató volt, e címeket IV. Jenő, illetve V. Miklós adományozta neki. Kapisztrán alapvetően három, a középkorból örökölt eszközzel (prédikáció–jog–keresztes hadjárat) próbált hatni a különböző európai helyszíneken. De hogyan működtek ezek az alapvetően már megváltozott világban? Hogyan találkoztak (vagy csaptak össze) a különböző reformelképzelések a 15. századi Európa társadalmában? Kutatási programunk kezdetén ezek voltak az első kérdéseink, amelyekhez hamarosan egy megfigyelés is csatlakozott: Kapisztrán missziója során kiszámíthatatlan módon váltakoztak az átütő sikerek és a megszegyenítő kudarcok. Térítő tevékenysége – mint már említettük – drasztikus elutasítással találkozott a szászországi ferencesek és a csehországi kelyhes „eretnekek” körében. A legmelegebb fogadtatás és a legnagyobb hírnév pedig a Magyar Királyságban jutott neki osztályrészül, ahol öröksége utat nyitott a szentté avatásához. A sikerek éppoly beszédesek, mint a kudarcok: mindkettő sokszínű valóságot mutat be. Kapisztrán nézőpontjából minden kudarcnak számított, ahol nem tudta megvalósítani a tervét, s el kellett viselnie a módszerével, javaslataival szembeni ellenállást és elutasító reakciókat. De azok, akik ellene voltak, véleményünk szerint csupán a felmerülő problémák megértésének és kezelésének eltérő módját képviselték (legyen szó a csehországi megbékélést fenntartó konkordátum-politikáról, a törökök elleni keresztes hadjáratral kapcsolatos kétségekről vagy a lényegében öngazgató *sub vicariis* vagy a „Regula szerinti” *sub ministris* által vezetett közösségekben élő obszervánsok kétféle eszmeiségéről és gyakorlatáról). E megfontolások fényében Kapisztrán János jelenléte valódi és akaratlan provokációt és próbakövet jelentett környezetének: az általa felvetett problémák, a javasolt megoldások és azok az okok, amiért ezeket elutasították, talán még a sikereinél is jobban elárulják, hogy merre tartott akkoriban az európai politika.

Túl korai lenne még megbízható statisztikát készíteni Kapisztrán levelezésének egészéről, de nagyjából annyit mondhatunk, hogy az 1418 és 1456 közötti időszakra vonatkozóan összesen kb. 600 általa írott vagy kapott levélről van szó. Ezeknek alig kevesebb mint a fele missziójának hat évéhez kapcsolódik, amely Bécsújhelyen kezdődött és Újlakon végződött, a magyar kolostorban, ahol

három hónappal a nándorfehérvári csata után meghalt. E levelek a Német-római Császárság területeitől Dél-Magyarországig terjedő régió geopolitikai realitásairól adnak hírt.²⁷

Miután e hatéves körút értékeléséből kiküszöböltünk minden Kapisztránt heroizáló nézőpontot és minden anakronisztikus elemet, az itáliai szerzetes missziójának dokumentumait egy olyan perspektívában olvashatjuk újra, hogy miként kapcsolódott tevékenysége ahhoz a folyamathoz, amelyet a nemzetközi történetírás „making Europe”-nak nevez.²⁸ Kapisztrán János nem volt ebben a folyamatban sem főszereplő, sem valamely fontos javaslat kidolgozója. Missziójának azonban voltak olyan – a levelezésből kiolvasható – jellemzői, amelyek jobban megvilágíthatják e folyamat számos aspektusát. Valójában azok a problémák, személyek, politikai realitások és intézmények, amelyekkel a szerzetes kapcsolatba került, épp azok „csinálták Európát”. Az a mód pedig, ahogyan ezek a szereplők reagáltak a szerzetes javaslataira, jól mutatja a folyamatot irányító dinamikát.

A projekt nemzeti kutatócsoportok munkájának köszönhetően bontakozhatott ki, mivel Kapisztrán leveleinek kiadása az egyes geopolitikai realitások történetének és történetírásának mélyreható ismeretét igényli. Ez az alapvetően plurális struktúra nem felel meg például az európai ERC-projektek által előírányzott formáknak, amelyek szinte teljes autonómiát biztosítanak egyetlen vezető kutató számára. Mivel így nem volt lehetőségünk európai finanszírozáshoz juttatni a kutatást, úgy döntöttünk, hogy az egyes résztvevők nemzeti kutatás-finanszírozó alapítványaikhoz fordulunk. Elsőként a lengyel team alakult meg: 2015. április 22-én. A Lengyel Tudományos Akadémia (Polska Akademia Nauk, PAN) varsói Történettudományi Intézete Paweł Kras kezdeményezésére egy szemináriumot tartott, amelyen bemutattam a kollégáknak a téma korábbi kutatását és a Lengyelországgal kapcsolatos konkrét anyagokat.²⁹ Ez a kutatómunka két kötet megjelentetésével 2018-ban be is fejeződött: az egyik a lengyelországi levelezés – összesen 36 levél – kritikai kiadása,³⁰ míg a másik a projekten dolgozó valamennyi tudós részvételével megtartott nemzetközi konferencia anyaga, amely

²⁷ Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy jelentősen növekedhet az ismert levelek száma az európai levéltárakban és könyvtárakban végzett új, első kézből származó kutatásoknak köszönhetően. Vannak olyan eddig ismeretlen levelek vagy másolatok, amelyeket Kapisztrán János küldött, és amelyek – elmentben azokkal, amelyeket ő kapott és meg is őrzött – nem szerepelnek személyes archívumában, és eddig nem kerültek bele levelezésének megjelent katalógusaiba sem.

²⁸ <https://www.makingeurope.eu/books>; <https://amzn.to/3D7KIm5>; <https://bit.ly/3iVrae1> (letöltés 2022. aug. 2.)

²⁹ *The Relationship between John Capestrano and Poland: A Polish Laboratory Within and Around the Correspondence*. Polish Academy of Sciences, 25 April 2015. Warsaw.

³⁰ *The Correspondence of John of Capistrano. Letters Related to the History of Poland and Silesia (1451–1456)*. Eds. Paweł Kras – Halina Manikowska – Marcin Starzyński – Anna Zajchowska-Bołtormiuk. Warsaw–Lublin 2018. Ebben a kötetben összefoglaltam a projekt főbb irányvonalait, lásd

összefoglalta a lengyel kutatócsoport munkáját.³¹ Ezután kezdődött a Galamb György által vezetett magyar kutatócsoport munkája, mely mostanra már majdnem befejeződött.³²

2021-ben megkezdte munkáját a cseh kutatócsoport is, Antonín Kalous, az ol-mützi Palacký Egyetem professzora vezetésével, mely a Csehországra, Morvaországra és részben a német területekre vonatkozó leveleket teszi majd közzé.³³

Bár törekszünk a különböző kutatócsoportok tevékenységének összehangolására, az elkészült kiadványok erősen kötődnek az adott országok filológiai és tudományos hagyományaihoz, ezért szükségszerűen nem homogének, még a kiadási elvek tekintetében sem. Ráadásul a külön kötetekben történő kiadás, bár elkerülhetetlen a különböző nemzeti keretekben folytatott kutatás miatt, azzal a veszéllyel jár, hogy a Kapisztrán-levelezés dokumentumegyüttese feldarabolódik. Mindezt egy olasz kutatóműhely felállításával kívánjuk ellensúlyozni, amely két területen folytatná a munkát: az itáliai félszigetre vonatkozó levelek kiadásával, valamint egy olyan adatbázis létrehozásával, amely képes befogadni, nyilvántartani és kereszthivatkozásokkal kiegészíteni a megjelenő kritikai szövegkiadásokat.³⁴

A magyar Kapisztrán projekt

Számos oka van, hogy ez a kutatás leginkább egy olasz–magyar projektnek tekinthető. A Kapisztrán-levelezés kritikai kiadásának a terve 2013-ban Budapesten, a CEU-n, egy Klaniczay Gábor által szervezett nemzetközi műhelybeszélgetésen született. A magyar levelek kiadására szerveződött NKFIH-projekt résztvevői 2018-ban, ugyancsak a CEU-ban egy *Capistran workshop*ot tartottak. Itt, miután Pawel Kras beszámolt a már lezárult lengyel kutatás tapasztalatairól, a Galamb György által vezetett projektben résztvevő magyar kollégák – Gecser Ottó, Kertész Balázs, Szlancsok Margit és Sebők Ferenc –, valamint a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemről a projektbe bekapcsolódó Carmen Florea és Iulian Damian,

Letizia Pellegrini: The Correspondence of John of Capistrano: The History of a Research Trajectory. 21–34., különösen: 23–26.

³¹ The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages. Eds. Pawel Kras – James Mixson. Warsaw–Lublin 2018.

³² A kutatási projektet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal finanszírozza. (NKFIH NN 125463 Kapisztrán János magyarországi levelezésének kiadása.)

³³ EXPRO project, 20–08389X: Observance Reconsidered: Uses and Abuses of the Reform (Individuals, Institutions, Society), 2020–2024, amelyet a Palacký Egyetem (Olmütz) Történelem Tanszéke működtet a Masaryk Egyetem (Brno) Klasszikus Tanulmányok Intézetével együttműködésben.

³⁴ Jelenleg ez a projekt Luca Basili PhD-hallgató (Università degli Studi di Macerata) felügyelete alatt fut: „Una piattaforma informatica per la corrispondenza di Giovanni da Capestrano: dal campione delle lettere italiane al data-base del Grand-Tour (1451–1456)”.

a majdani cseh és német projektek részéről pedig Antonín Kalous és Christian Felskau hasznos megbeszélést folytattak a magyar levelek kiadásának kritériumairól.³⁵ A Szegedi Tudományegyetem kezdeményezésére a csoport a 2021-ben Münsterben megrendezett EUare nemzetközi konferencia keretében mutatta be a magyar levelek kiadásának addigi tapasztalatait.³⁶

Mindemellett egy magamfajta „külső szemlélő” számára is nyilvánvaló, hogy az itáliai szerzetes mindmáig jelen van a magyar kultúrában, az irodalom és a történeti gondolkodás területén egyaránt.³⁷ Kapisztrán mitikus hírneve nyomot hagyott a folklórban is: egy hagyományos altatódal idézi fel tetteit, 2012-ben pedig a *Dalriada* nevű folk-metal együttes készített egy dalt *Hunyadi és Kapisztrán nándorféhevári diadaláról*. Az ilyesmi persze óvatosan kezelendő jelenség, mert a történelmet ideológiai támasztékkul használja, amihez Kapisztrán személyisége többféle módon is lehetőséget kínál.

Magyarország központi szerepe az össz-Kapisztrán-kutatásban elsősorban történeti és tematikus: a Magyar Királyság Kapisztrán János körútjának kulcsfontosságú szakasza volt, ezért európai projektünk alapvető állomása is. A szerzetes magyarországi levelezése olyan, mint egy árulkodó repedés a *Making Europe* folyamatáról szóló elbeszélések falán, amely a török rémálmom nyomására hasadt meg. Ezen a kis hasadékon bepillantva olyan részleteket láthatunk, amelyek gyakran kimaradnak a témával kapcsolatos történetírás nagy panorámáiból. Azt mondhatnánk, hogy mai szemmel nézve Kapisztrán János nagysága nemcsak abban rejlik, hogy győztes hősként harcolt, hanem abban is, hogy ránk hagyta levelezésének tanúságtételét.

A 14. század végén Nikápolynál a keresztények I. Bajazidtól elszenvedett veresége megmutatta a régi típusú kereszties hadjáratok minden korlátját,³⁸ ugyanakkor megnyitotta az utat az oszmánellenes kereszties hadjárat eszméjének és gyakorlatának új korszaka előtt. A következő évtizedekben az európai politikai erők részvétele a kereszties hadjáratokban erős ingadozást mutatott: általában a kereszties hadjárat mellett foglaltak állást, de az esetek nagy részében ez a kinyilatkoztatott formális csatlakozás valójában azt jelentette, hogy távol maradtak a fronttól,

³⁵ A Galamb György és Klaniczay Gábor által szervezett Capistran Workshop (CEU, Budapest, 2018. november 8–9.) résztvevői között ott voltak a projekt eredeti kezdeményezői is: jómagam, Filippo Sedda és Ludovic Viallet.

³⁶ Religious Reform and Anti-Ottoman Crusade: The Correspondence of John of Capestrano in Hungary (2021. augusztus 30–szeptember 2., Münster).

³⁷ Arany János 1855-ös balladájára gondolok (Szibinyáni Jank), illetve Pettkó Béla, Bölcskey Ödön műveire, amelyek a mai napig nélkülözhetetlenek a Kapisztránnal kapcsolatos mélyreható kutatásokhoz: *Pettkó B.: Kapisztrán János levelezése i. m.; Bölcskey Ö.: Capistránói Szent János i. m.*

³⁸ Nikápolyt tartja az utolsó klasszikus kereszties hadjáratnak: *Aziz Suryal Atiyya: Crusade, Commerce and Culture*. Bloomington–London 1962. 46.

és nem küldték el azokat a csapatokat vagy flottákat, amikre hivatalosan elkötelezték magukat. Európa megmentése és keleti határainak védelme csupán retorikai toposz volt: beszédekből, kötelezettségvállalásból, ígéretekből volt elég, de nem került sor a születendő nemzetállamok vagy az uralkodó monarchiák hatékony részvételére. Konfliktusos kapcsolataik, ellentétes érdekeik sokasága, de mindenekelőtt a közös érdek: Róma hegemoniájának megakadályozása meghiúsította a „pápa háborújának” támogatását.

Kapisztrán magyarországi levelezése tehát értékes tanúságtétel arról a változásról, amely akkoriban zajlott az „Európa-fogalom” és az európai identitástudat körül, mely utóbbi az oszmánokkal való szembenállásban erőteljes katalizátorra talált.³⁹ Konstantinápoly oszmán meghódítása után Kapisztrán János apostoli tevékenységével és harcos fellépésével Magyarországra, Európa keleti határvidékének a szívébe vonult.

Konstantinápoly elfoglalása nem volt közvetlen hatással a szerzetes levelezésére, noha a törökellenes keresztes hadjárat már régóta prédikációs témái közé tartozott.⁴⁰ Elkötelezettsége jelentős lehetett, erre utal, hogy 1454 augusztusában Zbigniew Oleśnicki lengyel bíboros Kapisztránnak írt levelében bizonytalanságát fejezte ki a keresztes hadjárat megszervezésének sikerével kapcsolatban, a velenceieknek és a genovaiaknak a törökökkel kötött megállapodásai miatt.⁴¹ 1454 nagy részében Kapisztrán fő tevékenysége még a csehországi huszita mozgalom elleni küzdelem és a Lengyel Királyságot és egyházat érintő különböző ügyekben való részvétel volt, és levelezésének nagy része is lengyel partnerekkel folyt. A lengyel levelek kiadásából világos képet kapunk, hogy kivel tárgyalt Kapisztrán az oszmán veszéllyel kapcsolatban: először Nicolaus Cusanus bíborossal (május 24.),⁴² majd Oleśnicki bíborossal (június 11.), aki a frankfurti országgyűlés elő-

³⁹ Ennek a 20. századi vitának az eredete kapcsán megemlítenéd: *Werner Fritzemeyer*: *Christenheit und Europa*. München–Berlin 1931., valamint az 1955-ben Mainzban tartott kongresszus jegyzőkönyve: *Europa. Erbe und Aufgabe*. Internationaler Gelehrtenkongress. Hrsg. Martin Göhring. Wiesbaden 1959. Az Európa-fogalom és az európai öntudat archeológiájának úttörő munkái a következők: *Federico Chabod*: *Storia dell'idea di Europa*. Roma 1959.; *Denis Hay*: *Europe: the Emergence of an Idea*. Edinburgh 1957.

⁴⁰ Kapisztránról mint a keresztes hadjáratok prédikátoráról lásd *Housley, N.*: *Crusading and the Ottoman Threat i. m.* 145–159.

⁴¹ „Si autem Paternitas Vestra potius potius versus Turcos proficisci, vereor ne inanem subeat fatigam laborem, cum nonnullae communitates Venetorum et Januensium treugas cum Turcis percusserint, summittendo se ad notabilem summam multorum millium Turcis ipsis solvere, concessa etiam ipsis hac libertate, ut libere possent Turce ipsi Venetias venire et ubi vim in mari eis inferri contingerit, non solum fugere in Venetias eis licebit, sed etiam Veneti eos tutari tenebuntur. Non est itaque spes, ut quisquam negotium fidei et Ecclesie sancte adiuuare intendat, nisi solius Dei benignitate fuerit adiuta”. *Vö. The Correspondence of John of Capistrano i. m.* No. 30. 216–219.

⁴² *Uo. No. 22.* 182–185.

estéjén hatásosan foglalta össze a keresztes hadjárat nehézségeit;⁴³ valamint Jan Długosz királyi titkár, aki hangsúlyozta, hogy az itáliaiak a békekötés után nem hajlandók visszatérni a török elleni harcba (június 18.).⁴⁴

1454 őszétől a keresztes hadjárat szervezésének és propagandájának problémájáról folytatott viták magyar helyszínre tevődtek, és Kapisztrán 1456. szeptember 16-án V. Lászlónak írt levelétől egyre sűrűbbé és konkrétabbá váltak. Kapisztrán utolsó, Budáról írt levele 1456. április 16-án kelt. Budáról a hadszíntérre tartva rengeteg levelet kapott, de azokra sokáig nem válaszolt. Amikor először újra írni kezdett (1456. július 3.), már Nándorfehérváron tartózkodott, ekkor írta híres levelét a csata küszöbön állásáról.⁴⁵ Július 21-én *ad omnes Christi fideles címzett nyílt levelében tette közzé látomását a közelgő győzelemről*; végül másnap, „fáradtan és kimerülten visszatérve a csatából” bejelentette a nagy győzelmet III. Calixtusnak, és egy részletesebb jelentést ígért, amelyet másnap, Nándorfehérvárról távozva, valóban el is küldött. Ezt követően augusztus 25-ig csak egyetlen sor kiegészítő jelentést küldött a pápának.

1453. szeptember 30-a (amikor V. Miklós kiadta a keresztes hadjáratra vonatkozó bullát) és az azt követő két év között számos jól hangzó kezdeményezésre került sor: ide tartozott a regensburgi (1454. április), a frankfurti (1454. szeptember) és a bécsújhelyi (1455. február) birodalmi gyűlés. Az első gyűlés azonban lényegében néptelen volt, a fontos szereplők (maga a császár és Alfonz, aragóniai király) távolléte miatt. Az egyetlen jelentős fejedelem III. (Jó) Fülöp, Burgundia hercege volt (annak a Félelem nélküli Jánosnak a fia, aki fogságba esett Nikápolynál).⁴⁶ A frankfurti birodalmi gyűlésen, ahol – Aeneas Silvius meghívá-

⁴³ Uo. No. 24. 188–195., itt: 192.: „Res fidei contra Turcos tepide gubernari adminstrarique audio. Nam Ungaria non solum contra illos arma non expedit sed pacis sufferencias petiit. In Italia quoque non nisi classem Apostolicam et regis Aragonum gerere cum illis bellum constat. Et licet per iterposicionem sanctissimi domini nostri inter Aragonum regem Venetos ab una et duces Mediolani, Januenses et Florentinos parte ab altera extincto bello pax firmata sit. Principes tamen ipsi quasi domestico bello fessi gerere externum fastidiunt. Venetos quoque fama est cum Turcis quosdam tractatus de pace habuisse et duo castra illis restituisse, tercio pro se retento; de Januensibus dubitare non expedit quam illi stante qualitate moderni temporis Turcos nullatenus efficere sibi hostes consencient.”

⁴⁴ Uo. No. 25. 196–199: 196.: „Italia adeo se bello nuper extincto demonstrat fessam, ut ferias agat et quasi diutino morbo liberata de instaurando bello contra Turcos omnem curam credatur proiecisce.”

⁴⁵ A Fancesco Oddi püspöknek (aki Péterváradból meghívta Kapisztránt prédikálni) címzett olasz nyelvű levél kiadását lásd *Thallóczy Lajos – Áldásy Antal: Magyarország mellékartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Okleveles függelék X. (DXXXI). (Monumenta Hungariae Historica 33.) Bp. 1907. 465–466. Ez a kötet jó példa arra, hogy Kapisztrán levelezésén túl (és azzal együtt) mekkora dokumentációt kell megvizsgálni, hogy jobban körülhatárolhassuk a kapisztráni forrásegyüttest: nagy mennyiségű levélről van szó, amelyet a „szerbiai” vállalkozás szereplői írtak (különösen Carvajal bíboros).*

⁴⁶ Aeneas Silvius Piccolimini dicsérei Burgundiai Fülöpöt, hogy Regensburgban képviselte a távollévő császárt: *Pii Secundi pontificis maximi. Commentarii. Eds. Ibolya Bellus – Iván Boronkai. Bp. 1993., lib. I. cap. 26., 64–65. Magyar fordítása: II. Piusz pápa feljegyzései. Ford. Bellus Ibolya – Boronkai*

sára – Kapisztrán János is jelen volt, már több fejedelem megjelent, de a németek többsége nem támogatta a keresztes hadjáratot.⁴⁷ A kisszámú csatlakozó mellett volt néhány feltűnést keltően távol maradó személy is: Piccolomini szellemesen megjegyezte, hogy Alfonz aragóniai király és a Velencei Köztársaság képviselői „meglehetősen lassan haladtak: követeik akkor léptek be Németországba, amikor a kongresszust már lezárták”.

Az 1455. februárjára Bécsújhelyre összehívott, V. László magyar király és Aeneas Silvius Piccolomini által előkészített, Kapisztrán János prédikációi és kapcsolatrendszerre által támogatott gyűlésen már nagyobb számú résztvevő volt jelen, és több felajánlkozási nyilatkozat született, de távolról sem elegendő egy egységes és hatékony keresztes hadszíntér megszervezéséhez. Ezt a nyers, tényszerű igazságot (Aeneas Silvius visszaemlékezéseiben) a megengedhetetlen késedelmek igazolására általánosan használt kifogással leplezték: a megfellebbezhetetlen érv a pápa hirtelen halála volt, jelen esetben V. Miklósé (1455. március 24.), amelynek híre eljutott a frankfurti diétára, így „törvényes akadály” lett a keresztes hadjárat előkészítésének.

Iván. Bp. 2001. 35. „A császár – midőn erről értesült s azon fáradozott, hogy eltörölje ezt a szegénybélyeget, még nagyobb folt esett a becsületén: hiszen elkezdett valamit, ám nem fejezte be; közös tanácskozásra hívta a keresztényeket, ő maga azonban nem jelent meg – Regensburgba, Bajorország Duna mellett fekvő városába hívta össze a németeket, és meghívta Burgundia hercegét, Fülöpöt, ezt a dicső és hatalmas uralkodót is, aki a császári levél vétele után azonnal otthagyta a Flandriában kitört lázadást, amelynek a leverésére indult, és igen hosszan tartó út után érkezett meg Regensburgba. Ő volt ugyanis az egyetlen olyan keresztény fejedelem, aki a törökök iránt valóban ellenséges érzületének mutatkozott – akár atyjáért érzett bosszúvágyból, akit a törökök egykor elfogtak, és hatalmas váltságdíjat követeltek érte; akár rajongó vallásosságából, mert ezen az úton akart eljutni az örök életbe; akár pedig azért, hogy népszerűséget szerezzen, ami a halandók legnagyobb részének fő célja. Megérkezése tetemesen öregbítette a regensburgi gyűlés tekintélyét. A burgundi fejedelem útra kelésének hírére Regensburgba indult Lajos bajor herceg, Albert brandenburgi őrgróf és sok más olyan fejedelem is, aki egyébként otthon maradt volna. A császár viszont, jóllehet nem csekély reményt keltett eljövételét illetően, megváltoztatta szándékát, és Ausztriában maradt, attól félve, hogy a szomszédos Magyarországon lángoló tűz majd az ő házáat is lángba borítja.”

⁴⁷ Uo. cap. 27., 66–67. Magyar fordítás: 36–37. „A németek ugyanis megváltoztatták szándékukat, már senkinek sem tetszett a törökök elleni hadjárat terve. Mintha mérget csöpögtetett volna valaki a fülükbe: hallani sem akartak a császárról vagy a római pápáról. Kapzsi csalóknak nevezték őket, akik csak az aranyat akarják összeharcolni, nem háborút viselni. Micsoda nagyszerű fogás – mondták. Hadjáratot hirdetnek a törökök ellen, hogy a németektől, mintha azok barbárok lennének, ügyes ötlettel aranyat csikarjanak ki, és ha aztán megkaparintották, a földkerekség legkapzsisabb uralkodói osztozzanak rajta! [...] Valamennyien meggyőződéssel hirdették ezt, átkozták a császárt meg a pápát, követeiket semmibe vették [...] halvány reménye sem maradt annak, hogy a dolog jól zárul le, mivel a regensburgi határozatokat mindenestül elvetették. Ám amikor nyilvános ülésre került a sor, hihetetlen dolog történt: Enea szavainak hatására az összes résztvevőben újra fellángolt a korábbi háborús lelkesedés. Csaknem két óra hosszat szónokolt, s oly nagy figyelemmel hallgatták, hogy senki nem köhögött közbe, senki le nem vette a szemét a szónokról, senki nem érezte hosszúnak a szónoklatot, és mindenki fájlalta, hogy már vége ért. [...] Enea beszédét mindenki magasztalta, sokan le is másoltatták, és annak alapján újították meg a hadviselésről szóló regensburgi határozatot.”

III. Calixtus elődeihez képest nagyobb lendülettel és határozottsággal indította újra a keresztes hadjárat szervezését. Az ebből az időszakból származó levelek közül kiemelkedik néhány, amely őszintén lelkes felhívásnak minősíthető, mások pedig hiteles és valódi beszámolók a nemzetközi politikáról.

Kapisztrán levelezését más (például diplomáciai) forrásokkal, valamint más szereplők stratégiáival összevetve, a nemzetközi politikai viszonyok körében kell értelmezni, amelynek korántsem volt másodlagos szereplője: még ha egy elavult irányvonalat és szellemiséget képviselt is, elsődleges fontosságú volt az európai tárgyalópartnerek számára. A keresztes hadjárat lelkes hirdetése évszázados ferences hagyományokon nyugodott;⁴⁸ amit a kor nagyhatalmaihoz intézett fáradtságos (és lényegében visszhang nélkül maradt) felhívások sora, valamint a római Szentszékkal folytatott állandó levelezés kísért: mindez sajátos és egyedi módon világítja meg az európai monarchiák és perifériáik közötti politikai kapcsolatok bonyolultságát és érdekkülönbségeit. Albánia, Bosznia vagy Bulgária kulcsfontosságú területek kutatásunk szempontjából, különös tekintettel a magyar rész-projektre. A nyugati történetírás általában elhanyagolja ezeket a területeket, már csak a nyelvi korlátok miatt is. Ezek az ütközőterületek az évszázadok során a folyamatos oszmán hódítás számos hadjáratának színhelyei voltak; mindenekeelőtt autonómiájuk megőrzésére törekedtek, amelynek érdekében időről időre a legkisebb elköteleződéssel járó szövetséget választották (vagy a nyugati hatalmakkal, vagy az oszmán hódítókkal).

A fent említetteket mérlegelve Kapisztrán János levelezése egy sajátos nézőpontot képvisel: a római pápaság és a ferences obszervancia álláspontját. Ő maga elismert vezetője volt ez utóbbi vallási mozgalomnak, amely a 15. századi Itáliában hatékonyan támogatta a pápaság törekvését a teljes és vitathatatlan politikai elsőbbség visszaszerzésére. Ebből a római–pápai perspektívából Európa kormányzása gyakorlatilag a középkori *Christianitas* helyreállítását jelentette. E nagyszabású terv keretében a ferences obszerváns barátok meg voltak győződve arról, hogy az egyház és a társadalom reformjának kéz a kézben kell járniuk, a szokások és a polgári életforma hatékony keresztényiesítésével együtt. Mindezek a dimenziók a kereszténység határainak újradefiniálását jelentették: az ideológiai-spirituális határokat újra kellett rajzolni, a geopolitikai határokat pedig meg kellett védeni.⁴⁹ Ebben a felfogásban a kereszténység ellenségeinek azonosítása és az ellenük való küzdelem az identitásépítés egyik módja volt. A nándorfehérvári diadal

⁴⁸ *Julian M. Damian*: L'Osservanza francescana e le crociate contro i turchi: da Eugenio IV a Pio II. *Chronica* 15. (2017) 45–60.

⁴⁹ Az egyéni félelmek és az 1400-as évek kereszténységének „ostromlott fellegrára” közötti kapcsolatról lásd *Jean Delumeau*: Il peccato e la paura. L'idea di colpa in Occidente dal XII al XVIII secolo. Bologna 2006.

ellenére azonban az 1456-ban meghirdetett keresztes hadjárat egy olyan vesztesnek ígérkező hatalmi erőpróba paradox megnyilvánulása volt, amelyet végül egyedül a pápaság vállalt fel. A keresztes hadjárat tervét a 15. század folyamán váltakozó intenzitással bírálták vagy támogatták, egészen II. Piusz soha el nem indult hadjáratáig, mely kivitelezhetetlennek bizonyult.

Egy ideiglenes konklúzió felé

A várnai csata kimenetele megismételte a nikápolyi rémálmot: a keresztes hadjárat mindkét esetben előtérbe hozta az eltérő érdekeket és a század közepének konfliktusos kapcsolatait.⁵⁰ Négy évvel később, -1448ban Hunyadi János egyedül próbált végső csapást mérni az oszmánokra, de Rigómezőnél vereséget szenvedett. Ezek a tapasztalatok -1456ban összegződtek, amikor Nándorfehérvárnál a Magyar Királyság határainak védelmére egy végső kísérletet tettek.

Kapisztrán János talán nem ismerte a korábbi események stratégiai részleteit, de világos volt számára a török veszély nagysága, az összecsapás várható nehézsége és tétje. Szenvedélyes felhívása a kereszténység védelmében azonban, amelyet pápai buzdítás is táplált, pusztába kiáltott szó maradt. „Európa” vagy a „kereszténység”, e két nagy ideál, amit ő és Róma egyetlen megkülönböztethetetlen egységnek gondolt, nem válaszolt. A konszenzus hiányát az ellentétes érdekek és a nem eléggé releváns szimbolikus célok okozták. Másrészt a keresztes hadjárat – jogi státusza és vallási indíttatású ideológiai távlatai miatt – nem tűnt valódi háborúnak, csupán a pápa háborúja volt: ezért érdektelennek tekintették, mert nem szolgálta azokat a „nemzeti” érdekeket, amelyek már a konstanzi és a bázeli zsinatokon is feltűntek, és amelyeknek Luxemburgi Zsigmond ingadozó (leginkább kétértelmű) álláspontja és IV. Jenő pápa keresztes hadjáratának kudarcra ékes megnyilvánulásai voltak.

Feltétlenül hangsúlyozni kell Kapisztrán János ferences hovatartozását ebben a játszmában, különösen a misszió és a kereszténység térhódítása kapcsán. A ferencesek történetük kezdetétől fogva, a Regula XII. (utolsó) fejezete értelmében élen jártak a kereszténység határvidékein teljesítendő missziók terén. A misszió gyakorlatát szinte végigkísérte a vértanúság: elmondható, hogy Európa határait a ferences történelemben a mártírok kiömlött vére jelölte meg, különösen a 14. században.⁵¹ Jelképes, hogy az 1220-ban Marrakeshben meggyilkolt, úgynevezett marokkói mártírokat 1482-ben, az otrantói mészárlás (1480. augusztus 12.) másnapján ugyanaz a pápa, IV. Sixtus (korábban Francesco della Rovere ferences barát)

⁵⁰ Elég, ha az oszmán hadsereg ruméliai előrenyomulására gondolunk, amelyhez át kellett kelniük a Boszporuszon, amit jelentősen megkönnyített a velencei flotta erős passzivitása és kivárási taktikája.

⁵¹ Lásd a témával kapcsolatos bejegyzéseket *Mariano da Firenze: Compendium chronicarum Ordinis fratrum Minorum* című munkájában. Ad Claras Aquas 1911.

kanonizálta, aki támogatta az Otranto visszafoglalására indított kereszties hadjáratot, ami Hunyadi Mátyás csapatainak közreműködésével meg is valósult.⁵²

Kapisztrán rendtársai közül sokan voltak vallási vagy diplomáciai missziók főszereplői Európa bizonytalan keleti határai mentén: Antonio da Massa Konstantinápolyban V. Márton pápa legátusaként, Bartolomeo da Giano Drinápolyban és az Oszmán Birodalomban, Marchiai Jakab Boszniában, Dél-Magyarországon és Erdélyben. A Quattrocento első felében felerősödött a török veszélytől való félelem, benne látták a kereszténység legfőbb ellenségét. Az európai csapatok korlátozott erőbevetése azonban az ismétlődő összecsapások során elégtelennek bizonyult ahhoz, hogy győzelmet arassanak a keleten felemelkedő új hatalommal szemben. Ezen a hozzáálláson változtatott Konstantinápoly eleste, ami Nyugaton sok mindenkit – vezetőket és környezetüket – olyannyira megdöbbsentett, hogy az ennek nyomán születő felhívásaik és panaszleveleik valóságos irodalmi műfajt alkotnak.⁵³

1453 és 1456 között Kapisztrán János aggódva figyelte, hogy teljes területek kerültek oszmán megszállás alá, és egész egyházi és világi közösségek szegényedtek el. Míg rendtársai közül sokan azért írtak Rómának, hogy ecseteljék Konstantinápoly riasztó állapotát és segítséget kérjenek a Nyugattól, addig Kapisztrán János – elsősorban Rómába küldött – leveleiben a kereszténység keleti felének állapotát dokumentálta. Miután V. Miklós meghirdette a kereszties hadjáratot, ő mindent megtett, hogy agitáljon, és viszonylag sikeresen toborzott. A szervezéshez is igyekezett hozzájárulni az összes főszereplővel – III. Callixtus pápával, Aeneas Silvius Piccolominivel, Juan Carvajallal és Hunyadi Jánossal – fenntartott kapcsolatai révén. És amikor 1456 márciusában Carvajal legátus kezéből megkapta a III. Callixtus által megáldott keresztet, ezt Johannes Hofer – romantikus nyelvezettel és nyilvánvaló ideológiai célzattal – úgy kommentálta, hogy „Magyarországon a szent háború előkészítése három János kezében volt: Carvajal legátus, Hunyadi főparancsnok és a kereszties Kapisztrán kezében”.⁵⁴

Bár az egyházi és politikai szereplők (a levelezőpartnerei) nagyra értékelték Kapisztránt, már ami személyét és karizmatikus képességeit illeti, a kulcsfontosságú

⁵² Vö. *La conquista turca di Otranto (1480) tra storia e mito II*. A cura di Hubert Houben. Galatina (Foggia) 2008.

⁵³ A leghíresebb dokumentum Aeneas Silvius Piccolomini 1453. július 12-ei levele V. Miklós pápához, mely egy valóságos levélkampány része, amit az akkori császári titkár indított el. Igen fontos az a hosszú rész is, amit V. Miklós a Testamentumában Konstantinápoly bukásának szentelt: kötelességének érezte, hogy tisztázza mind saját elkötelezettségét, mind a Nyugat segítségének a korlátait, a többi „keresztény fejedelem és nép” távol maradását. Mindazonáltal e magyarázkodás ténye jelzi a különböző politikai személyiségek (köztük maga Aeneas Silvius) által a pápával szemben felhozott vádak intenzitását, hogy mennyire nem volt hatékony a bizánci segítségkérés ügyében. A Testamentum szövegét magában foglalja: *Giannozzo Manetti: Vita di Niccolò V.* Kiadja Philip Anton Dethier. (Monumenta Hungariae Historica 21/1.) 577–662.

⁵⁴ *Hofer, J.: Johannes Kapistran i. m. II.* 364.

pillanatokban a ferences barát beszédei és tettei zavarba ejtették vagy épp közömbösen hagyták őket. Mindegyikük prédikációra hívta vagy buzdította, ugyanakkor politikai-katonai mozgásterét igyekeztek korlátozni. Carvajal féltékenyen őrizte pápai megbízásból kapott saját hadvezéri posztját; Hunyadi, magát felettesének tekintve, mozgósítási parancsot adott neki; végül, többszöri megállapodás és kísérlet ellenére sem sikerült találkoznia vele (vagy inkább talán: sikerült nem találkozni vele). Az ellenérzések legfőbb oka pedig Kapisztránnak a nem római hitvallású keresztényekkel szemben képviselt álláspontja volt. A prédikátor ugyanis rendíthetetlenül harcolt ellenük, mint skizmatikusok és eretnekek ellen, míg az európai hatalmak inkább toleránsak, sőt közömbösek voltak velük annak elkerülése érdekében, hogy esetleg az oszmán hódítókkal kössenek egyezséget.

A Kapisztrán magyarországi levelezésében fellelhető nagyszámú elszórt utalás segítségével szeretnék kulcsot adni magyarországi törökellenes kalandjának értelmezéséhez. Kezdeném azzal, hogy a vele állandó kapcsolatban lévő Aeneas Silvius Piccolomini *Commentarii* című művében Kapisztránt csak a frankfurti diétán jelenlévők közt említi, ráadásul némi fenntartással viszonyul a törökök elleni prédikációjához;⁵⁵ továbbá nem említi egyetlen nevet sem a nándorfehérvári győzelem kapcsán. Csupán azokról a beszámolókról beszél, amelyek a győzelmet megerősítették, és ismertté tették, és amelyek természetfeletti képességeket tulajdonítottak neki.⁵⁶ Nándorfehérvárnál Kapisztrán János valójában csak egy kis csapat önkéntes kereszties harcost vezetett, akiket prédikációi révén toborzott, és a bernardinói „Jézus neve” csatakiáltással küldte őket harcba a törökök ellen.

Hogy ki nyert Nándorfehérvárnál, a mai napig vitatott téma. Kapisztrán János a pápának írt beszámolójában magának, azaz az isteni gondviselésnek tulajdonította a győzelmet, semmibe véve (a kapitulációt már bejelentő) Hunyadi és a Budán maradt Carvajal részvételének hatékonyságát. Hunyadi beszámolójában lekicsinyli Kapisztrán és a keresztiesek részvételének jelentőségét. Minden elbeszélés villámokról szól, amelyek olyan mennyiségben és olyan erővel hullottak a törökökre, hogy azok a földre zuhantak, majd szétszóródtak; Kapisztrán hagiográfusai szerint ezek szó szerint tüzes nyilak voltak, amiket a keresztiesek lőttek ki, hegyüket előtte égő szurokba mártva; a bizánci krónikák pedig azt mondják, hogy az oszmán sereg

⁵⁵ *Pii Secundi: Commentarii i. m. lib. I. cap. 27.* Magyarul: II. Piusz pápa feljegyzései *i. m.* 36. „Ott volt Giovanni da Capestrano is, a szent életű, Isten igéjét fáradhatatlanul hirdető ferences barát, akire szinte mint prófétára tekintettek a népek, jóllehet a török elleni háború hirdetésében kevés sikert ért el.”

⁵⁶ *Pii Secundi: Commentarii i. m. lib. I. cap. 32.* Magyarul: II. Piusz pápa feljegyzései *i. m.* 44. „Alig telt el egy hét, és Magyarországról levélben tudatták, hogy a Taurinumot birtokukban tartó keresztiesek rajtaütöttek a törökökön, nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek, és – ami inkább isteni, mintsem emberi támogatásnak köszönhető – hatalmas diadalt arattak fölötte. [...] E hír olyan biztosnak látszott, hogy nem is volt szükség további megerősítésre.”

soraiban terjedő pestis metaforikus villámcsapásai voltak. A késői kereszties hadjáratok történészei, és velük együtt én is, ez utóbbi olvasat felé hajlok. Ismét Aeneas Silvius Piccolomini az, aki Kapisztrán állítólagos győzelméről maliciózan megjegyzi: „Senki sem annyira szent, hogy ne tulajdonítson magának olyan érdemeket, amelyek nem a sajátjai.” Joggal hisszük, hogy Kapisztrán levelezésének és kortárs dokumentációjának az újraolvasása jobban körüjárhatja majd ezt az ítéletet.

Mindenesetre Kapisztrán rendtársainak pre-hagiografikus irodalma és a pápai retorika felnagyította a nándorfehérvári győzelmet azzal, hogy Kapisztrán Jánost a kereszténység hőisévé, valamint a magyar haza nemzeti hőisévé és megmentőjévé tette (legalábbis hatvan évre). A történelem fintora, hogy épp azon a ponton bizonyosodott be a pápaság Európára vonatkozó tervének, a *christianitas* diadalmas újjáépítésének lehetetlensége, ahol egy teljesen valószínűtlen katonai győzelemmel a legnagyobb sikerét elérte.. Kapisztrán János európai térítőútja teljes mértékekben megvilágította azt, ami már megelőzően is eléggé nyilvánvaló volt: a 15. századi egyházszakadás után Európa már többtényezőssé vált. A konstanzi zsinat dekrétuma, amely a nemzeti önrendelkezésről szól, ezt valós ténynyé tette. Ez a pluralitás – amely az újkorban állami vagy monarchikus szinten teljesedett ki – ekkor még a kialakulás és megszilárdulás fázisában volt. A kereszties hadjárat lehetetlensége (még ha egy csatát meg is nyertek) megmutatta, hogy a születendő modern Európa épp azért volt ilyen, mert nem fogadhatta el a kereszténység zászlaja alatti összefogást, főként nem Róma égiszé alatt. Csak részlegesen és a pillanatnyi, szükségszerűen eltérő érdekeltségeknek megfelelően tudott részt venni egy ilyen vállalkozásban. Ugyanez a dinamika fogja meghíúsítani a Quattrocento hatvanas éveiben Aeneas Silvius Piccolomini és Podjebrád György kereszties–európai–törökellenes összefogását, valamint Nicolaus Cusanus *De pace fidei* című művének nemes utópisztikus tervét. A török rémálom pedig tovább kíséri Európa történelmét és kikezdi határait, jóval a középkor határain túl.

ON THE BORDERLANDS OF EUROPE AND THE MIDDLE AGES

The Capistrano Correspondence, the Hungarian Kingdom and Ottoman Conquest

By *Letizia Pellegrini*

SUMMARY

The paper consists of two parts. The first presents, for the first time in Hungarian, the principles and historiographical motives of the international research that has been initiated by the author and further developed in cooperation with several European scholars. The ultimate goal of the project is the complete critical edition of the some 700 letters that document the several-year-long mission of John of Capistrano in Germany and Central Europe.

The second part of the paper examines the activities of John in Hungary. These started after the fall of Constantinople, when the organisation of a crusade against the Ottoman Empire emerged as his single most important objective. Of course, the Christian victory at Belgrade in 1456 cannot wholly be attributed to John's personal participation in the battle, and nor did he succeed in convincing all those concerned of the necessity to organise a crusade in the defence of Christendom. Yet observing these crucial events in Hungary through the correspondence of John of Capistrano nevertheless opens a new approach to the transition from borderland *Christianitas* to Europe, and from the Middle Ages to the Early Modern Era in general.